

Jan Szachułowicz

Cywilnoprawna problematyka w ustawie o zaopatrzeniu emerytalnym rolników

---

Palestra 22/7(247), 1-12

1978

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

JAN SZACHUŁOWICZ

Cywilnoprawna problematyka w ustawie o zaopatrzeniu emerytalnym rolników*

Opracowanie zajmuje się omówieniem celów ustawy o zaopatrzeniu emerytalnym rolników oraz zasadami przekazywania i przejmowania nieruchomości rolnych, jak również omówieniem tego, jak dalece ustawa wyłącza stosowanie prawa cywilnego oraz przepisów kodeksu rodzinnego i opiekuńczego w dziedzinie stosunków nią regulowanych.

1. Podstawowe cele ustawy

Ustawodawca we wstępie do ustawy o zaopatrzeniu emerytalnym rolników, określił przyczyny, które legły u podstaw jej rozwiązań. Główny cel ustawy polega na zabezpieczeniu materialnym ludności, trudniącej się rolnictwem, na starość i na wypadek inwalidztwa. Ustawa konstruuje zasadę współzależności emerytury lub renty od wymiernych rezultatów pracy rolnika i członków jego rodziny pracujących z nim w gospodarstwie. Na rozmiar tych świadczeń ma bowiem wpływ ilość środków żywności wyprodukowanych w gospodarstwie rolnika i zbytych jednostkom gospodarki uspołecznionej. Takie powiązanie świadczeń emerytalnych czy rentowych z rezultatami towarowej produkcji gospodarstwa może stanowić skuteczny środek polityki państwa w oddziaływaniu na wzrost produktywności i towarowości indywidualnych gospodarstw rolnych i tym samym częściowo rozwiązać problem gospodarki żywnościowej kraju na nowej płaszczyźnie. Jest to mianowicie płaszczyzna społeczno-ekonomicznych bodźców wyzwalania aktywności wszystkich rolników — w ich własnym i ogólnonarodowym interesie. Powiązanie interesów indywidualnych rolników z programem żywienia narodu ma stworzyć także

* Pełna nazwa brzmi: Ustawa z dnia 27.X.1977 r. o zaopatrzeniu emerytalnym oraz innych świadczeniach dla rolników i ich rodzin (Dz. U. Nr 32, poz. 140). W opracowaniu będzie ona nazywana krótko „ustawą o zaopatrzeniu emerytalnym rolników”.

sprzyjające warunki do dalszego rozwoju rolnictwa uspołecznionego oraz do korzystnej przebudowy struktury indywidualnych gospodarstw rolnych i unowocześnienia metod gospodarowania. Stworzenie zamiast dotychczasowych administracyjnych środków nowych społeczno-ekonomicznych metod intensywniejszego wykorzystania ziemi i podnoszenia poziomu produkcji, a następnie korzystanie z różnych form współpracy pomiędzy wszystkimi sektorami rolnictwa (kooperacja i kontrakcja), musi, zdaniem ustawodawcy, doprowadzić indywidualne gospodarstwa rolne do ich specjalizacji. Zakłada się, że w ten sposób nastąpi korzystniejsze współdziałanie produkcyjne wszystkich podmiotów zajmujących się rolnictwem i tym samym powstaną niezbędne warunki do współzawodnictwa w osiąganiu wysokich wyników produkcyjnych. Wzrost produktywności powinien być wiązany z wzrostem dochodów ludności, a więc z podstawowym czynnikiem warunkującym procesy modernizacji życia społecznego na wsi. Modernizacja ta, oparta na wspomnianych przesłankach społeczno-ekonomicznych, powinna następnie wywołać dążność do poprawy struktury agrarnej gospodarstw przez osiągnięcie lepszej ich konfiguracji i obszarowe powiększania, a także do technizacji prac związanych z prowadzeniem rolnych warsztatów pracy. U podstaw tych rozwiązań ustawowych leży więc umocnienie gospodarstw rodzinnych przez określenie ich udziału i rangi w programie gospodarki żywnościowej kraju. Ustawa zmierza także do pomniejszenia istniejących dotychczas różnic w położeniu socjalnym rolników.

Mając na względzie tak założony rozwój rolnictwa i jego znaczenie dla całej gospodarki narodowej, ustawa stwarza formalnoprawne podstawy do jego dalszego perspektywicznego rozwoju. Zasygnalizowane podstawowe cele ustawy znajdują swoje uzasadnienie w treści konkretnych przepisów. Znajomość ich ma doniosłe znaczenie dla właściwej wykładni ustawy i prawidłowego jej stosowania.

2. Zasady przekazywania i odpłatnego przejmowania nieruchomości rolnych

Uwzględniając zasadnicze cele ustawy związane z zabezpieczeniem materialnym rolników na starość lub na wypadek inwalidztwa oraz z wprowadzeniem przemian strukturalnych w naszym rolnictwie, uzasadnione wydaje się przyjęcie poglądu, że ustawa stanowi przejaw organizacyjnej działalności państwa w dziedzinie polityki społecznej i w dziedzinie porządkowania struktury rolnictwa. Tego rodzaju działalność jest zawsze działalnością administracyjną, w stosunku do której mają w zasadzie zastosowanie przepisy prawa administracyjnego. Za taką właśnie konstrukcją przemawiają samodzielne unormowania zawarte w ustawie, które nie znajdują oparcia w prawie cywilnym.

Przekazaniu podlegają gospodarstwa rolników o łącznej powierzchni nieruchomości rolnych powyżej 0,5 ha. Emerytura przysługuje rolnikowi, który spełnia łącznie następujące warunki:

- 1) osiągnął wiek:¹ 65 lat (mężczyzna) lub 60 lat (kobieta) albo stał się inwalidą;
- 2) wytwarzał i sprzedawał j.g.u. produkty rolne o wartości nie mniejszej niż 15.000 zł rocznie przez okres co najmniej 25 lat (mężczyzna) lub 20 lat (kobieta), w tym nieprzerwanie przez ostatnie 5 lat prowadzenia gospodarstwa rolnego przed jego przekazaniem następcy lub Państwu;
- 3) opłacał składki na fundusz emerytalny rolników;

¹ Dla kombatantów wiek ten skraca się o 5 lat.

- 4) przekazał następcy swemu lub Państwu gospodarstwo rolne, którego wartość nie uległa obniżeniu w okresie ostatnich 5 lat prowadzenia gospodarstwa przed jego przekazaniem, chyba że obniżenie wartości gospodarstwa nastąpiło z przyczyn nie zawinionych przez rolnika.

Gospodarstwo rolne mogą przekazać zarówno właściciele, jak i posiadacze. Jeśli rolnik jest właścicielem lub posiadaczem kilku gospodarstw rolnych, przekazaniu podlegają w całości wszystkie gospodarstwa. Ustawa w sposób szczególny akcentuje, że emerytura lub renta powinna się wiązać z produkcją rolną sprzedaną j.g.u. i wytworzoną przez rolnika, a nie uzyskaną tylko z tytułu prawa własności przekazanego gospodarstwa, choć i taka możliwość jest przedmiotem regulacji ustawowej. W celu zachęcenia do wcześniejszego przekazywania gospodarstw następcom ustawa wprowadza wyjątkowo korzystną zasadę, że dla rolników, którzy przekazały gospodarstwa następcom przed osiągnięciem wieku emerytalnego i będą pracować razem z następcami w tym gospodarstwie, podstawą wymiaru emerytury będzie wartość produktów rolnych wytworzonych w tym gospodarstwie i sprzedanych j.g.u. w okresie ostatnich 5 lat poprzedzających rok, w którym rolnik osiągnął wiek emerytalny. Uzyskanie emerytury lub renty tylko na podstawie efektów produkcyjnych rolnika następuje przy przekazaniu gospodarstwa następcy. W szczególnym wypadku, gdy gospodarstwo rolne było prowadzone na podstawie nie prawa własności, lecz posiadania samoistnego lub zależnego, rolnik może nabyć uprawnienie do emerytury lub renty przy spełnieniu wszystkich innych przesłanek określonych w art. 2 ustawy bez obowiązku przekazania posiadanego gospodarstwa następcy lub Państwu (pogląd taki można uważać jednak za dyskusyjny). Rolnik, który pragnie przekazać gospodarstwo Państwu przy jednoczesnej możliwości nabycia uprawnień emerytalnych z tytułu produkcji towarowej, otrzymuje emeryturę według stawek określonych w art. 7 ustawy, a ponadto otrzymuje dodatki zwiększające jego emeryturę o wartość przekazanej substancji majątkowej na warunkach określonych w art. 8.

Niezależnie od tych głównych form przekazania gospodarstw, rolnik może zbyć odpłatnie swoje gospodarstwo w całości lub w części Państwu albo jednostce gospodarki uspołecznionej. Odpłatne przejęcie gospodarstwa może nastąpić na wniosek właściciela i następuje wówczas, gdy nie spełnia on warunków do uzyskania emerytury lub renty albo gdy wprowadzie spełnia je, ale prawo do emerytury lub renty nabył na podstawie innych przepisów. Zasady odpłatnego przejęcia gospodarstw regulują przepisy art. 53—58 ustawy. Wartość nieruchomości ustala się według cen obowiązujących przy sprzedaży państwowych nieruchomości rolnych z możliwością ich podwyższenia, jeśli zachodzą warunki określone w art. 54 pkt 2 ustawy. W myśl tego przepisu wojewoda może zezwolić na ustalenie ceny wyższej, gdy przejęciu podlegają wszystkie nieruchomości rolne o obszarze nie przekraczającym 3 ha użytków rolnych, a właściciel jest zatrudniony na stałe poza gospodarstwem. Wpłata należności następuje w ratach miesięcznych, a w szczególnych wypadkach jednorazowo. Odpłatne przejęcie na rzecz Państwa następuje w formie decyzji naczelnika gminy. Jednostki gospodarki uspołecznionej mogą nabywać nieruchomości na tych samych warunkach co i Państwo, z tym tylko zastrzeżeniem, że przeniesienie własności następuje na podstawie pisemnej umowy sporządzonej przez zainteresowane strony, zatwierdzonej potem decyzją naczelnika gminy. Według przepisów kodeksu cywilnego (art. 908—916) — jeśli właściciel gospodarstwa był obciążony dożywociem na rzecz osób trzecich, obciążenie to nie stoi na przeszkodzie zbyciu gospodarstwa i zbycie to może nastąpić bez udziału i zgody dożywotnika. Omawiana ustawa daje w tej kwestii inne rozwiązanie. Wymaga ona zgody do-

żywności na odpłatne przejęcie gospodarstwa. Ustawodawca miał tu na względzie zabezpieczenie materialne wszystkich rolników, a więc i dożywotników, których uprawnienia obciążają gospodarstwa rolne.

Zarówno rolnikom przekazującym gospodarstwa jak i rolnikom zbywającym je odpłatnie przysługują dwojakiego rodzaju uprawnienia: jedno — o charakterze zobowiązaniowym i drugie — o charakterze rzeczowym. Uprawnieniami zobowiązaniowymi są emerytura lub renta bądź zapłata ceny, rzeczowymi zaś — bezpłatne użytkowanie działki o obszarze 0,3 ha, bezpłatne korzystanie z lokalu mieszkalnego i pomieszczeń gospodarskich w rozmiarze niezbędnym do zaspokojenia potrzeb rolnika i jego rodziny oraz prawo zatrzymania budynków. Z gospodarstwa rolnego przekazanego Państwu, a także odpłatnie przejętego przez Państwo czy jednostkę gospodarki społecznej rolnik może wyłączyć budynki, które stają się odrębnym przedmiotem własności. Z odrębną własnością budynków związana jest służebność gruntowa w zakresie niezbędnym do korzystania z nich.

Pojęcie przekazania, jako czynność występująca w stosunkach prawa rolnego, ma specyficzny charakter. Polega on na tym, że w zakresie przekazania zasady kodeksu cywilnego są bądź wyłączone, bądź też mają charakter ograniczonego zastosowania. Pojęciowo rozróżnienie dwóch sposobów przeniesienia własności gospodarstw rolnych ma swój normatywny cel, skoro ustawodawca takie rozróżnienie wprowadza. Czynność prawna przekazania wiąże się z powstaniem uprawnień emerytalnych lub rentowych oraz innych świadczeń w naturze, natomiast czynność odpłatnego przejęcia wiąże się w zasadzie z elementami sprzedaży, albowiem rolnik otrzymuje wzajemne świadczenie w postaci zapłaty oraz w postaci uprawnień w naturze.

3. Charakter prawny umowy przekazania

Podstawowym zagadnieniem, wymagającym podjęcia próby rozwiązania, jest określenie rodzaju czynności odnoszącej się do przekazania gospodarstwa, a w szczególności — charakteru tego przekazania i jego skutków.

Przekazanie gospodarstwa rolnego Państwu następuje na wniosek rolnika na podstawie decyzji administracyjnej, uwzględniającej stosunek administracyjnoprawny, którego stronami są właściciel i Państwo. Ten stosunek rodzi po stronie właściciela gospodarstwa zobowiązanie o charakterze cywilnoprawnym polegające na wydaniu przedmiotu przekazania, natomiast Państwo, na skutek wydanej decyzji o przekazaniu, staje się właścicielem nieruchomości i dłużnikiem świadczeń określonych w decyzji, ustalonych i wypłacanych przez ZUS, a więc przez organ państwowy. Stosunki administracyjnoprawne z reguły nie są stosunkami wzajemnymi wobec nierównorzędności stron, w tym jednak wypadku elementy prawa cywilnego dominują w sposób wyraźny i swoiście rzutują na charakter instytucji przekazania gospodarstwa. Ponieważ w zamian za gospodarstwo przekazane Państwu następuje — przy spełnieniu się warunków określonych w art. 2 ustawy — wypłata świadczeń pieniężnych i wykonanie świadczeń w naturze, przeto stosunek ten, mimo charakteru administracyjnoprawnego, jest stosunkiem wzajemnym.

Przy przekazaniu gospodarstwa następcy mamy do czynienia z cywilnoprawną umową o szczególnym charakterze. Umowa ta, mimo że Państwo nie bierze w niej udziału, rodzi stosunek administracyjnoprawny pomiędzy przekazującym a Państwem w zakresie świadczeń emerytalnych czy rentowych. Kodeks cywilny w zasadzie nie zna tego rodzaju umów, z których powstawałyby obowiązki osoby

trzeciej. Zna on jedynie umowę na rzecz osoby trzeciej (*pactum in favorem tertii*). W umowie takiej jedna ze stron zobowiązuje się wobec drugiej spełnić należne jej świadczenie na rzecz osoby trzeciej nie biorącej udziału w czynności. Dla przykładu można tu przytoczyć przepis art. 393 k.c. Słusznie w piśmiennictwie podniesiono, że tylko z mocy szczególnego przepisu prawnego osoba trzecia może być obciążona jakimś obowiązkiem w stosunku do jednej ze stron umowy zawartej bez jej udziału, wskazując jednocześnie, że tym szczególnym przepisem jest art. 786 k.c.² Unormowanie zawarte w art. 2 ustawy byłoby również takim przepisem szczególnym. Jednakże należy mieć na uwadze, że ustawa — poza wspomnianym wypadkiem — wprowadza jeszcze dodatkowo szczególnego rodzaju konstrukcję, polegającą na przyjęciu obowiązku przez osobę trzecią względem dalszych osób (art. 43 ust. 4 ustawy). Ma to miejsce mianowicie wówczas, gdy gospodarstwa rolne nie przejął następcą, dla którego praca w przekazanym gospodarstwie stanowiła wyłączne źródło utrzymania; w wypadku takim na organach administracji państwowej spoczywa obowiązek umożliwienia mu zatrudnienia, a w miarę potrzeby przyuczenia go do określonej pracy. Jest to więc swoistego rodzaju rozwiązanie, noszące charakter ustawowego przyrzeczenia, bez możliwości jednak konstruowania na jego podstawie roszczeń cywilnoprawnych o zatrudnienie bądź przyuczenie do wykonywania określonej pracy. Z mocy omawianego przepisu organy administracji państwowej zostały zobowiązane tylko do dołożenia starań w tym względzie, natomiast nie zostały obciążone cywilną odpowiedzialnością za skuteczne zatrudnienie lub przyuczenie następcy do pracy.

Przekazanie przez rolnika gospodarstwa rolne na rzecz następcy na podstawie umowy przekazania nie może być uważane za darowiznę, gdyż nie następuje ono kosztem majątku darującego. Za takim stanowiskiem przemawia również okoliczność, że umowa ta nie ma wyłącznego charakteru prawotwórczego, stanowi zaś tylko jedną z przesłanek koniecznych do zawarcia umowy przekazania. Chodzi tu o spełnienie się wszystkich warunków wymienionych w ustawie, koniecznych nie tylko do przekazania gospodarstwa, lecz także do uzyskania uprawnień do świadczeń pieniężnych i w naturze. Przy takiej konstrukcji niemożliwe jest odwołanie przekazania, tak jak to ma miejsce przy darowiźnie. Przekazanie bowiem stwarza stosunek administracyjnoprawny pomiędzy przekazującym a Państwem, możliwość więc odwołania godziłaby w cele ustawy. Wydaje się też słuszne stanowisko, że poza niemożliwością odwołania przekazania nie można także zaliczyć przedmiotu przekazania na schedę (art. 1039 k.c.). Mimo że na podstawie umowy przekazania następuje przysporzenie majątkowe na rzecz następcy, *causa* tej czynności wiąże się z uzyskaniem świadczeń określonych w ustawie.

Poza tym po przekazaniu gospodarstwa i otrzymaniu świadczeń ustaje też umowna więź majątkowa pomiędzy przekazującym a następcą. Pozostaje jedynie więź takiego właśnie charakteru wynikająca ze służebności osobistej, która obciąża gospodarstwo następcy. Źródłem jej powstania nie jest jednak umowa, lecz ustawa, przy czym rola umowy ogranicza się tylko do określenia zakresu korzystania ze służebności mieszkania i pomieszczeń gospodarskich. Wynika to ze sformułowania art. 22 ust. 2 ustawy, który to przepis wyraźnie stanowi, że „rolnik ma prawo do korzystania z lokalu mieszkalnego i pomieszczeń gospodarskich w rozmiarze niezbędnym do zaspokojenia potrzeb rolnika i jego rodziny”. Natomiast przy darowiźnie no jej wykonaniu nadal istnieje wspomniana więź majątkowa, ponieważ obdarowany obowiązany jest do wdzięczności względem darczyńcy. Może jedynie po-

² Por. W. Czachórski: Prawo zobowiązań w zarysie, Warszawa 1968, s. 212.

wstać tu wątpliwość, czy w wypadku przekazania gospodarstwa dwóm następcom przy nierównej wartości przekazanych konkretnych części gospodarstwa może istnieć podstawa do rozrachunku między następcami. Odpowiedź przecząca będzie tu chyba prawidłowa, ponieważ przepis art. 1039 k.c., jaki mógłby w takiej sytuacji wchodzić w grę, ma zastosowanie wyłącznie do zaliczenia darowizn, przekazanie zaś, jak już o tym wspomniano wyżej, nie jest umową darowizny.

Po przekazaniu gospodarstwa wybrany przez rolnika następca nie może znajdować się w pozycji dłużnika względem osób, które dziedziczyły gospodarstwo, gdyby nie było ono przekazane. W związku z tym niedopuszczalne będzie także dochodzenie zachowku przez spadkobierców osoby, która przekazała gospodarstwo. Roszczenie o zachówek jest swoistego rodzaju surogatem dziedziczenia (art. 991 § 2 k.c.), a przekazanie gospodarstwa dokonuje się *inter vivos* i nie w formie darowizny. Roszczenie o zachówek może być kierowane wyłącznie przeciwko osobie mającej przymiot spadkobiercy. Następca, który przejął gospodarstwo, ma zupełnie inną pozycję faktyczną i prawną.

Konkludując wywody na ten temat, należy stwierdzić, że teorii prawa cywilnego znana jest umowa nienazwana *contractus innominatus* i taką właśnie umową jest umowa o przekazanie gospodarstwa rolnego na rzecz następcy z obciążeniem świadczeniami osoby trzeciej na rzecz kontrahenta umowy. Podstawą prawną zawiązania się takiego stosunku jest uregulowanie ustawowe pozostające poza ramami kodeksu cywilnego. Swoistość tej umowy polega na tym, że przekazujący dokonuje przeniesienia własności gospodarstwa na następcę nie kosztem swojego i następcy majątku, lecz w zamian za określone świadczenia emerytalne lub rentowe i inne określone w ustawie. Dlatego też dążąc do prawidłowego określenia umowy przekazania gospodarstwa, należy przyjąć, że właściwą jej kwalifikacją będzie nazwa wynikająca z treści samej ustawy, która stanowi samodzielne rozwiązanie w zakresie rozporządzenia gospodarstwem. Z powyższych względów umowę tę należy określić zgodnie z jej ustawowym brzmieniem jako „umowę o przekazanie gospodarstwa następcy lub Państwu”.

4. Odrębności uregulowań ustawowych

a) W stosunkach majątkowo-rodzinnych

Przekazywanie gospodarstwa następcy lub złożenie wniosku o przekazanie Państwu stanowi niewątpliwie czynność przekraczającą zakres zwykłego zarządu i do jej skutecznego dokonania potrzebna jest — stosownie do postanowień art. 36 § 2 k.r.o. — zgoda drugiego małżonka, wyrażona w formie wymaganej dla danej czynności. Powyższą zasadę modyfikuje art. 44 ustawy, albowiem w sytuacji gdy przekazywane gospodarstwo rolne objęte jest wspólnością ustawową, nie jest wymagana zgoda drugiego małżonka w następujących trzech, ściśle określonych sytuacjach faktycznych:

- kiedy małżonek ma prawo do emerytury lub renty inwalidzkiej na podstawie niniejszej ustawy lub innych przepisów;
- kiedy praca w gospodarstwie rolnym nie stanowiła dla niego głównego źródła utrzymania;
- kiedy gospodarstwo rolne wykazuje niski poziom produkcji w rozumieniu przepisów szczególnych.³

³ Por. § 1 ust. 1 rozp. Ministra Rolnictwa z dnia 26.III.1968 r. w sprawie zaliczania gospo-

Wyłączenia te wiążą się z zasadniczymi celami ustawy i mają swoje uzasadnienie ekonomiczne.

Ustawodawca zasadnie przyjął, że jeśli małżonek ma zapewnione własne zaopatrzenie na starość lub na wypadek inwalidztwa niezależnie od przekazywanego gospodarstwa, to nie może on mieć równorzędnej pozycji z małżonkiem, który nabył uprawnienia do przekazania gospodarstwa objętego wspólnością ustawową. Indywidualne gospodarstwa rolne traktuje się jako rodzinne warsztaty pracy i dlatego małżonek mający własne zaopatrzenie z innego tytułu niż praca w przekazywanym gospodarstwie stwarza domniemanie, że nie był on w stanie wydatnie uzupełnić w gospodarstwie potrzebnej siły roboczej. A więc chyba tylko z tych względów ustawodawca pomija wyraźnie zgodę małżonka.

Jeśli zaś praca małżonka w gospodarstwie rolnym nie stanowiła dla niego głównego źródła utrzymania, to przyznanie mu uprawnień w rozumieniu art. 36 § 2 k.r.o. godziłoby w podstawowy cel ustawy, skoro świadczenia przewidziane w ustawie o zaopatrzeniu emerytalnym rolników wiążą się głównie z pracą na roli.

Wreszcie gdy gospodarstwo wykazuje niski poziom produkcji, to pominięcie zgody drugiego małżonka jest podyktowane koniecznością szybkiej likwidacji źle prowadzonego gospodarstwa i w określonych okolicznościach może nawet stanowić dla niego „swoistego rodzaju sankcję” za obniżenie zdolności produkcyjnej rodzinnego warsztatu pracy.

Z zestawienia treści obu przepisów, tj. art. 36 § 2 k.r.o. i art. 44 ustawy, wynika, że pozostają one do siebie w stosunku konkurencyjnym. Przepis art. 44 ustawy jako *lex specialis posterior* w stosunku do art. 36 § 2 k.r.o. wyłącza w zakresie przez siebie regulowanym art. 36 § 2 k.r.o. Nie oznacza to jednak, żeby art. 44 ustawy wyłączał rozstrzygnięcie sporów przez sąd między małżonkami zarówno co do samego przekazania jak i co do wyboru osoby następcy spośród kręgu osób określonych w art. 75 ust. 1 pkt 2 ustawy, jeśli jednocześnie każdy z nich pracuje w gospodarstwie przeznaczonym do przekazania (art. 43 ust. 2 ustawy) i każdy daje gwarancję należytego prowadzenia gospodarstwa.⁴

W razie istnienia powyższych rozbieżności między małżonkami tak co do przekazania gospodarstwa jak i co do wyboru następcy konieczne jest rozstrzygnięcie sądu przez wydanie odpowiedniego orzeczenia. Jeśli chodzi o rozbieżności dotyczące tylko samego przekazania, to podstawą prawną będzie przepis art. 39 k.r.o. Przepis ten jest normą z zakresu prawa rodzinnego i u podstaw jego stosowania zawsze leży dobro rodziny. Dobro to, oprócz takich elementów majątkowych jak przyczyny przekazania gospodarstwa rolnego, może stanowić podstawę do wydania orzeczenia negatywnego. Może to mieć miejsce np. w wypadku, gdy z wnioskiem do sądu wystąpi małżonek nie przyczyniający się należycie do prowadzenia gospodarstwa. Jeżeli natomiast między małżonkami zarysuje się spór, komu spośród kilku następców przekazać gospodarstwo, to podstawą prawną rozstrzygnięcia takiego sporu nie może być przepis art. 39 k.r.o., gdyż w takim wypadku mamy do czynienia nie z czynnością przekraczającą zakres zwykłego zarządu rzeczą wspólną, lecz z wyborem następcy. Tego rodzaju spór wkracza w sferę istotnych spraw rodziny i dlatego zgodnie z art. 24 k.r.o. rozstrzygnięcie w tym względzie będzie należało do sądu, albowiem ten rodzaj spraw należy do takich, które mogą być rozstrzygane

darstw rolnych do kategorii wykazujących niski poziom produkcji wskutek zaniedbania i w sprawie ustalenia wysokości nakładów niezbędnych do przywrócenia żyzności gruntów (Dz. U. Nr 11, poz. 58).

⁴ Patrz w tej mierze § 37 rozp. Rady Ministrów z dnia 9.XII.1977 r. w sprawie wykonania niektórych przepisów ustawy o zaopatrzeniu emerytalnym oraz innych świadczeniach dla rolników i ich rodzin.

w drodze porozumienia małżonków. Są to sprawy o charakterze osobistym, nie jest bowiem rzeczą obojętną dla każdego z rodziców, z którym następcą pozostaną we wspólnym siedlisku, przy którym z nich będą mieć lepsze poczucie spokojnej starości oraz który z tych następców będzie dobrym producentem (z zachowaniem tradycji rodzinnej), a który tylko dobrym gospodarzem. Sięganie do środka opartego na przepisie art. 24 k.r.o. nie zawsze może się okazać skuteczne. Wskazuje na to stanowisko wyrażone w piśmiennictwie.⁵

Rodzinny charakter gospodarstw chłopskich i silniejsze związki między członkami rodzin chłopskich niż występujące w innych środowiskach przesądziły o wyborze rozwiązania ustawowego, które przyznaje emeryturę lub rentę i inne świadczenia łącznie obojgu małżonkom.⁶ Ustawa stwarza więc nowe stosunki majątkowe wynikające z odrębnego uregulowania uprawnień małżonków do świadczeń nią przewidzianych. Wspomniane uprawnienia nabywają oboje małżonkowie łącznie, chociażby tylko jeden z nich był właścicielem gospodarstwa rolnego i osiągnął wiek emerytalny lub doznał inwalidztwa. Od tej zasady ustawa dopuszcza wyjątek, kiedy małżonek przez ostatnie 5 lat przed przekazaniem gospodarstwa rolnego następcy lub Państwu nie pracował w gospodarstwie i nie pozostawał z małżonkiem rolnikiem we wspólnym gospodarstwie domowym. Wówczas emerytura przysługuje drugiemu małżonkowi w pełnej wysokości.

Podstawowym świadczeniem jest świadczenie pieniężne i jeśli ono przysługuje łącznie, to również łącznie przysługują uprawnienia do korzystania z działki i pomieszczeń mieszkalnych oraz gospodarskich. Ustawa wyraźnie określa, kiedy i w jakich warunkach może nastąpić podział świadczenia pieniężnego, natomiast nie reguluje podziału świadczeń w naturze. Takie rozwiązanie może prowadzić do niejednolitej wykładni ustawy. Można bowiem reprezentować stanowisko, że skoro podstawowe świadczenie jest podzielne, to nie ma żadnych przeszkód do przyjęcia możliwości podziału działki przydomowej pomieszczeń mieszkalnych i gospodarskich i wówczas miałyby zastosowanie przepisy kodeksu cywilnego. Można tu przyjąć inne rozwiązanie wynikające z rozumowania, że skoro ustawodawca dopuścił tylko do podziału świadczenia pieniężnego, pomijając milczeniem podział innych uprawnień, to oznacza to, że nie podlegają one podziałowi i przysługują uprawnionym łącznie. Za taką wykładnią przemawia zasadniczy cel ustawy związany z zabezpieczeniem warunków materialnych rodzinie rolnika, a także wzgląd na kontynuację dotychczasowego łącznego korzystania z majątku wspólnego.

Odmierna jest natomiast sytuacja związana z prawem zatrzymania przez rolnika budynków, które przekształcają się w odrębny przedmiot własności. W poprzednim stanie prawnym⁷ ustawa dopuszczała do powstania odrębnej własności budynków w oderwaniu od stanu prawnego związanego z gruntem, a więc regulowała ten problem w oderwaniu od zasad wynikających z przepisów art. 48, 235 i 272 § 3 k.c. Obecnie obowiązująca ustawa wypełniła tę lukę stanowiąc, że z odrębną własnością zatrzymanych przez rolnika budynków związana jest służebność gruntowa w zakresie niezbędnym do korzystania z budynków. Możemy tu odnotować dalsze jeszcze zmiany. Treść prawa własności zatrzymanych budynków polegała dotychczas na korzystaniu z nich tak samo, jak przy pełnym prawie własności, z tym jednak

⁵ Por. S. Breyer i S. Gross w pracy zbiorowej pt.: Kodeks rodzinny i opiekuńczy — Komentarz, Warszawa 1975, s. 84 i nast.

⁶ Patrz: Sprawozdanie stenograficzne z 11 posiedzenia Sejmu PRL w dniu 27.X.1977 r., Kadencja VII — sesja III, Warszawa 1977.

⁷ Patrz: ustawa z dnia 29 maja 1974 r. o przekazywaniu gospodarstw rolnych na własność Państwa za rentę i spłaty pieniężne (Dz. U. Nr 21, poz. 118).

zastrzeżeniem, że było ono czasowo ograniczone, bo w zasadzie na czas życia rolnika i jego małżonka, i dlatego nie mogło być przedmiotem spadkobrania.⁸ W omawianej ustawie nie ma już takich ograniczeń.

Brak także podstaw do istnienia rozbieżności wykładni w kwestii, czyją własnością stają się zatrzymane budynki.⁹ Budynki te są przedmiotem własności rolnika, jego małżonka albo obojga małżonków — stosownie do stanu własności nieruchomości rolnej istniejącego przed jej przekazaniem.

b) W stosunkach w dziedzinie prawa spadkowego

Jednym z podstawowych zagadnień występujących na gruncie tej gałęzi prawa jest określenie kręgu następców.

Przez pojęcie następców rozumiano tradycyjnie osoby dziedziczące spadek zgodnie z przepisami prawa spadkowego. Natomiast ustawa rozszerza pojęcie następcy, albowiem uważa za takiego nie tylko osobę, która może dziedziczyć gospodarstwo rolne z ustawy, ale zalicza ponadto do kręgu tych osób pasierbów i wychowanków rolnika, jeżeli mają oni kwalifikacje do prowadzenia gospodarstwa rolnego, nie przekroczyli 55 lat życia i nie są inwalidami I i II grupy. Z braku takich następców może być następcą nawet współwłaściciel gospodarstwa, a więc osoba zupełnie obca, lecz powiązana majątkowo z gospodarstwem. U podstaw tego rozwiązania leży myśl umocnienia ekonomicznego gospodarki chłopskiej, tak aby właściciel nie dzielił posiadanej ziemi, lecz przekazywał ją jednemu tylko następcy.

Ustawa wkracza również w sferę spadkobrania, gdyż w razie przekazania gospodarstwa następcy mamy do czynienia z rozporządzeniem majątkiem za życia. W chwili więc śmierci przekazującego nie będzie już rolniczego przedmiotu spadku. Rozporządzenie za życia gospodarstwem rolnym w formie przewidzianej w ustawie nie daje podstaw żadnemu ze spadkobierców do wystąpienia z wnioskiem o stwierdzenie nabycia spadku w stosunku do przekazanego gospodarstwa. Ponieważ umowa przekazania nie ma charakteru darowizny, brak jest przesłanek do zaliczenia przedmiotu przekazania na schedę w postępowaniu o dział spadku. Niedopuszczalne jest również dochodzenie zachowku, o czym była już wyżej mowa przy omawianiu charakteru prawnego umowy przekazania.

c) W stosunkach wynikających z umowy dzierżawy

Przekazanie gospodarstwa wywołuje właściwe sobie skutki w zakresie umów dzierżawy, i to zarówno po stronie dzierżawcy jak i wydzierżawiającego. Jeżeli rolnik przekazujący gospodarstwo był dzierżawcą lub był wydzierżawiającym, to następcą wstępuje *ex lege* w prawa przekazującego w zakresie zawartych przednio umów dzierżawy. Rozwiązanie to zapewnia ciągłość dzierżawy i stabilność gospodarowania na gruntach dzierżawionych (art. 47 ust. 1 ustawy). Przepis art. 47 ust. 2 ustawy wprowadza odmienną uregulowanie terminu wypowiedzenia umowy dzierżawy, zanim nastąpi przekazanie gospodarstwa. Jeśli rolnik, będąc dzierżawcą, spełnia warunki do uzyskania emerytury lub renty, to przysługuje mu

⁸ Patrz. art. 11 ustawy z dnia 29.V.1974 r. o przekazywaniu gospodarstw rolnych na własność Państwa za rentę i spłaty pieniężne (Dz. U. Nr 21, poz. 118) oraz J. S z a c h u ł o w i c z: Prawo zatrzymania budynków w świetle ustawy o przekazywaniu Państwu gospodarstw za rentę lub spłaty, Pał. 1976, s. 15—16.

⁹ Patrz: uchwała składu siedmiu sędziów SN z dnia 24.I.1976 r. III CZP 83/75, OSNCP 1976, nr 4, poz. 68 oraz Glosa do tej uchwały J. S z a c h u ł o w i c z a: PIP 1977, nr 3, s. 174 i nast.

wówczas prawo wypowiedzenia umowy dzierżawy z zachowaniem 6-miesięcznego terminu wypowiedzenia, licząc od daty wypowiedzenia, niezależnie od tego, czy końcowy termin wypowiedzenia będzie upływać na koniec roku dzierżawnego (a więc odmiennie, niż to reguluje art. 704 k.c.).

Z powyższego unormowania wynika, że ustawodawca na gruncie umów dzierżawy nieruchomości rolnych dopatruje się szerszego interesu społeczno-gospodarczego związanego z przebudową struktury agrarnej. Dał temu wyraz najpierw w ustawie z dnia 26.X.1971 r., zmieniającej kodeks cywilny, przez ustanowienie w art. 695 § 2 k.c. na rzecz dzierżawcy prawa pierwokupu w razie sprzedaży dzierżawionej nieruchomości rolnej,¹⁰ a następnie po raz drugi w omawianej ustawie, przyznając dzierżawcy krótszy termin wypowiedzenia umowy dzierżawy, jeżeli spełnia on warunki w niej określone.

d) W dziedzinie odpowiedzialności za długi

Ustawa o zaopatrzeniu emerytalnym rolników w sposób samodzielny reguluje odpowiedzialność za zadłużenie związane z prowadzeniem gospodarstwa rolnego, a więc w oderwaniu od zasad kodeksu cywilnego, kodeksu rodzinnego i opiekuńczego oraz ustawy z dnia 16.XI.1960 r. o zmianie dekretu z dnia 26.X.1950 r. o zobowiązaniach podatkowych,¹¹ a także ustawy z dnia 28.VI.1962 r. o przejmowaniu nieruchomości rolnych na własność Państwa za zaległe należności.¹²

Ustawa o zaopatrzeniu emerytalnym rolników dzieli długi związane z prowadzeniem gospodarstwa rolnego na dwie kategorie.

Do pierwszej z nich należą zaległe składki na fundusz emerytalny rolników oraz podatki i opłaty, które potrąca się z przysługującej rolnikowi emerytury lub renty (art. 21 i 48 ust. 1). Tryb potrącania określa § 35 rozp. wykonawczego.¹³ Według tego przepisu potrąceń dokonuje ZUS — na podstawie zaświadczenia naczelnika gminy stwierdzającego wysokość zaległych składek, podatków i opłat — przez zmniejszenie należnych świadczeń o kwotę nie przekraczającą 20% wysokości wypłacanych miesięcznie świadczeń aż do wyczerpania całej zaległości powstałej z wymienionych wyżej trzech tytułów. Podstawy tej odpowiedzialności oraz zasady jej realizacji mają zastosowanie tylko w wypadku przekazania gospodarstwa rolnego następcy.

Do drugiej kategorii długów należą obciążenia na rzecz osób trzecich zabezpieczone hipotekami lub obciążenia innymi prawami oraz dożywociem. Zasady odpowiedzialności za tego rodzaju obciążenia są uregulowane odmiennie, w zależności mianowicie od tego, kto przejmuje gospodarstwo rolne: następca czy Państwo.

Jeśli przejmuje je następca, to stosownie do art. 48 ust. 2 ustawy tenże następca przejmuje gospodarstwo rolne wraz z tymi obciążeniami bez żadnych ograniczeń i odpowiada całym swoim majątkiem. Jest to rozwiązanie społecznie usprawiedliwione, gdyż następca otrzymuje gospodarstwo rolne nieodpłatnie; ponadto długi zabezpieczone hipotekami wiążą się głównie z kredytami inwestycyjnymi udzielonymi rolnikowi przez jednostki gospodarki uspołecznionej, które to kredyty zwiększają wartość substancji przekazanego gospodarstwa i z substancji tej następca będzie czerpać korzyści.

¹⁰ Dz. U. Nr 27, poz. 252.

¹¹ Dz. U. Nr 51, poz. 300.

¹² Tekst jednolity: Dz. U. z 1969 r. Nr 17, poz. 130.

¹³ Patrz: Dz. U. z 1977 r. Nr 37, poz. 166.

Stosownie do art. 50 ustawy odpowiedzialność Państwa za zadłużenia związane z prowadzeniem przekazanego mu gospodarstwa podlega dwojakim ograniczeniom. Państwo odpowiada więc za wszystkie zadłużenia dotychczasowego właściciela tylko wobec wierzycieli będących jednostkami gospodarki uspołecznionej, a wobec innych wierzycieli — za długi ujawnione w księdze wieczystej lub zbiorze dokumentów, i to tylko do wysokości wartości przejętej nieruchomości lub gospodarstwa. Szczegółowe zasady związane z rozliczeniami zadłużeń obciążających gospodarstwo przekazane Państwu są zawarte w § 40 rozp. wyk.¹⁴

Odmienne od przedstawionych wyżej zasad odpowiedzialności za długi związane z prowadzeniem gospodarstwa rolnego przedstawia się odpowiedzialność za zobowiązania z tytułu zaciągniętych kredytów, jeśli rolnik w umowie przekazania wyłącza budynki, a wartość przejętych przez Państwo nieruchomości jest niższa od nie spłaconych kredytów. W wypadku takim, stosownie do § 39 cyt. rozp. wykon., kredyty nie znajdujące pokrycia w wartości przejętych przez Państwo nieruchomości ulegają zawieszeniu. Jeżeli zatrzymane budynki rolnik przekaze Państwu w zamian za dodatek do emerytury lub renty (art. 50 § 3 ustawy), to kredyty podlegają umorzeniu. W razie sprzedaży przez rolnika budynków i skorzystania przez Państwo z prawa pierwokupu zawieszono kredyty podlegają pokryciu z kwot nabycia. W razie sprzedaży zatrzymanych budynków, jeżeli Państwo nie skorzysta z prawa pierwokupu, przeniesienie własności budynków na nabywcę może nastąpić z jednoczesnym zobowiązaniem się nabywcy do przejęcia zawieszonych należności.

e) W formie niezbędnej do przekazania i przejęcia gospodarstw rolnych

Prawo cywilne wprowadza zasadę przenoszenia własności nieruchomości — pod rygorem nieważności — w formie aktu notarialnego (art. 158 k.c.). W wypadkach jednak przekazania i przejęcia gospodarstwa w trybie omawianej ustawy o zaopatrzeniu emerytalnym rolników ustawodawca odstępuje od warunku formy aktu notarialnego, dopuszczając aż trzy różne formy przekazania. W uzasadnieniu projektu ustawy podkreślono, że zmiana ta jest podyktowana dążnością do uproszczenia i praktycznego ułatwienia wdrażania w życie przepisów ustawy.¹⁵

W wypadku przekazania gospodarstwa rolnego na rzecz następcy wystarczy pisemna umowa sporządzona przez naczelnika gminy. Oznacza to, że umowa nie może być sporządzona przez same strony. Ze sformułowania art. 52 ust. 1 ustawy wyraźnie wynika, że naczelnikowi gminy zostały przypisane funkcje państwowego biura notarialnego, albowiem do obowiązków naczelnika należy również odmowa sporządzenia umowy w formie decyzji — podobnie jak notariuszowi, któremu przysługują uprawnienia do odmowy sporządzenia aktu notarialnego. W sporządzaniu przez naczelnika gminy umowy o przekazaniu gospodarstwa następcy oraz w możliwości wydania odmownej decyzji w tym względzie wyraża się możliwość przeciwdziałania swobodzie umów stron, mającej np. na celu wprowadzenie do ich treści obciążeń sprzecznych z zasadami i celami ustawy.

Przekazanie i przejęcie gospodarstwa przez Państwo następuje na skutek aktu administracyjnego zapadłego w formie decyzji. Wybór przez ustawodawcę tej formy jest podyktowany prawdopodobnie tym, żeby następowało jak najsprawniejsze przekazywanie i przejmowanie własności nieruchomości przy jednoczesnym uwzględnieniu interesów Państwa wiążących się ściśle z właściwym funkcjonowaniem i zagospodarowaniem Państwowego Funduszu Ziemi.

¹⁴ Patrz: przypis 13.

¹⁵ Patrz: wymienione w przyp. 6 Sprawozdanie stenograficzne z 11 posiedzenia Sejmu PRL w dniu 27.X.1977 r., Kadencja VII — sesja III, Warszawa: 1977 (szpalta 28).

Natomiast w razie przeniesienia własności nieruchomości na rzecz innych niż Państwo jednostek gospodarki uspołecznionej ustawa w art. 58 ust. 2 zastrzega formę umowy pisemnej zatwierdzonej decyzją naczelnika gminy. To unormowanie ma swoje oparcie w pozycji naczelnika gminy, jako realizatora i koordynatora miejscowych planów gospodarczych, oraz w jego uprawnieniach dotyczących zapewnienia należytego gospodarowania ziemią, zgodnie z jej społeczno-gospodarczym przeznaczeniem. Dlatego zatwierdzająca decyzja naczelnika jest konieczna do sprawdzenia tego, czy jednostka gospodarki uspołecznionej nabywająca nieruchomość rolną lub gospodarstwo rolne zapewni właściwe zagospodarowanie nabytego przedmiotu.

MIECZYŚLAW PIEKARSKI

Postępowanie wyjaśniające i dowodowe w sprawach o roszczenia pracownicze

Aby okręgowe sądy pracy i ubezpieczeń społecznych mogły być jedyną instancją odwoławczą w sprawach pracowniczych, konieczne jest uprzednie wyczerpanie postępowania wyjaśniającego i dowodowego. Autor omawia postępowanie i wywodzi, że sąd odwoławczy — także Sąd Najwyższy rozpoznający sprawę na skutek odwołania od wyroku wydanego w I instancji przez okręgowy sąd pracy i ubezpieczeń społecznych — obowiązany jest sam uzupełnić postępowanie dowodowe i orzec co do istoty sprawy, natomiast nie może uchylić zaskarżonego orzeczenia w celu uzupełnienia tego postępowania.

Sądy pracy i ubezpieczeń społecznych (zwane dalej w skrócie „sądami”) mają być — według obowiązujących przepisów ustrojowych i proceduralnych — jedyną i zarazem ostatnią instancją sądową w sprawach o roszczenia pracowników ze stosunku pracy. Aby sądy mogły sprawnie i szybko spełniać to zadanie, konieczne jest wszechstronne zbadanie sprawy przez organ rozpatrujący ją w postępowaniu poprzedzającym rozpoznanie przez sąd odwołania od zaskarżonego orzeczenia (zakładowej czy terenowej) komisji rozjemczej albo komisji odwoławczej do spraw pracy lub organu orzekającego w sprawie o świadczenia pieniężne z ubezpieczenia społecznego. Ustawodawca nakazał komisjom „(...) dążyć do wszechstronnego zbadania wszystkich istotnych (podkreślenie moje — M.P.) okoliczności sprawy” (art. 245 pkt 1 k.p.) i uzależnił wszczęcie postępowania od podania przez pracownika we wniosku o rozpatrzenie sporu „(...) okoliczności faktycznych uzasadniających żądanie oraz w miarę możliwości (...) dowodów (...)” z podaniem imion, nazwisk i miejsca zamieszkania świadków w razie ich wskazania (§ 25 ust. 2 pkt 4 rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 25 października 1974 r. w sprawie komisji rozjemczych oraz komisji odwoławczych do spraw pracy).¹ Świadkowie wskazani przez strony podlegają

¹ Dz. U. Nr 41, poz. 243; tekst jednolity: Dz. U. z 1976 r. Nr 31, poz. 183. Paragrafy wskazane w niniejszym artykule bez bliższego oznaczenia dotyczą tego rozporządzenia. Odnoszą się one zarówno do postępowania zakładowych i terenowych komisji rozjemczych jak i do postępowania komisji odwoławczych do spraw pracy (§ 51).